

Ақымбек С.Ш.¹, Ахмет А.Н.²,

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
доценті, ф. ф. к., ²2 курс магистранты,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: sezd.akymbek@kaznu.kz, akbope.akhmet@kaznu.kz

БАЛАМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖАСАУДАҒЫ ИНТОНАЦИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ

Мақалада баламен қарым-қатынас жасаудағы интонацияның маңызы талданған. Мектеп жасына дейінгі балалардың анық сөйлеуін интонация арқылы дамыту баланың ойлау қабілетінің даму ерекшелігімен, психологиялық күйімен тығыз байланысты.

Баланың мектеп жасына дейінгі кезеңі оның сөздік қорының кең көлемде дамуына себеп болатын маңызды кезеңдердің бірі. Бұл уақытта бала жеке сөздерден бастап сөйлемге дейінгі тілдік бірліктерді меңгере бастайды. Дәл осы уақытта баланың ауызекі сөйлеу тілінің дамуына интонация бейвербалды амал ретінде ықпал етеді. Сонымен қатар, мұндағы негізгі фактор баланың әлеуметтік ортасы екенін де жоққа шығаруға болмайды. Баланың өзгелермен әлеуметтік қарым-қатынасының нәтижесі оның тілінде де көрініс тауып отырады. Бала тілінің дамуы интонациядан бастау алады. Баланың сөздік қоры қалыптасқанға дейінгі кезеңде ол сөздің мағынасын түсінбегенімен, оның интонациялық жағын қабылдай алады. Ондағы «мағынаның өзегін» интонация, темп, дауыс тембрі, мелодика атқарады.

Зерттеу нәтижелері ата-ананың сөйлеудегі интонациялық ерекшеліктері бала тілінің интонациялық қырын дұрыс жетілдіруде және болашақта оның өзгелермен қарым-қатынасының дұрыс болуына, өз эмоциясын басқара алуына зор ықпал ететінін көрсетті.

Түйін сөздер: интонация, бала тілінің интонациялық ерекшеліктері, қарым-қатынас, онтогенез, мектеп жасына дейінгі кезең.

Akymbek S.Sh.¹, Akhmet A.N.²,

¹PhD, A/Professor, ²master student 2 courses
of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
e-mail: sezd.akymbek@kaznu.kz, akbope.akhmet@kaznu.kz

Intonation role in communication with the child

This article is devoted the intonation role in communication with the child. Development of the speech of children of preschool age by means of intonation are closely connected with features of development of thinking, psychological state of the child. The children's preschool age is one of the most important stages of development of his lexicon. At this time the child begins to study language units from separate words to phrases. At the same time the intonation as nonverbal means of language influences development of oral speech of children. Moreover it is impossible to deny that here a major factor is the social circle of the child. The result of social interaction of the child with others is reflected in his language. The speech of the child also begins with intonation. During the before verbal period which is considered preparatory to speech activity for the child initially the floor isn't given to the semantic importance, and the carrier of «sense» is the intonation, speed, a voice timbre, a melodics.

Results of a research show that intonational features of the speech of parents exert a great influence on intonational aspect of children's language and play an important role in ability to communicate with other people and to control the emotions.

Key words: intonation, intonational features of language of children, communication, ontogenesis, preschool age.

Ақымбек С.Ш.¹, Ахмет А.Н.²,

¹к. ф. н. доцент, ²магистрант 2 курса

Казахского национального университета имени аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: sezd.akymbek@kaznu.kz, akbope.akhmet@kaznu.kz

Роль интонации в общении с ребенком

В статье анализируется роль интонации в общении с ребенком. Развитие речи детей дошкольного возраста с помощью интонации тесно связано с особенностями развития мышления, психологическим состоянием ребенка. Детский дошкольный возраст является одним из важнейших этапов развития его словарного запаса. В это время ребенок начинает изучать языковые единицы от отдельных слов до фраз. В то же время интонация как невербальное средство языка влияет на развитие устной речи детей. Более того нельзя отрицать, что здесь основным фактором является социальная среда ребенка. Результат социального взаимодействия ребенка с другими отражается на его языке. С интонации начинается и речь ребенка. В дословесный период, который считается подготовительным к речевой деятельности, для ребенка изначально слово не представляет смысловой значимости, а носителем «смысла» является интонация, тембр голоса, мелодика.

Результаты исследования показывают, что интонационные особенности речи родителей оказывают большое влияние на интонационный аспект детского языка и играют важную роль в способности общаться с другими людьми и контролировать свои эмоции.

Ключевые слова: интонация, интонационные особенности языка детей, коммуникация, онтогенез, дошкольный возраст.

Кіріспе

Интонация – сөйлеу үрдісінің ұйымдасуы мен мағыналық тұтастығын қамтамасыз ететін паралингвистикалық амал. Сөйлеудің просодикалық элементтерінің жиынтығы (мелодика, ритм, темп, тембр, интенсивтілік және т.б.) интонацияны құрайды. Қарым-қатынастың ауызша түрінде интонацияның анық болуы тұлғаның сөйлеу мәдениетінің маңызды көрсеткіші ретінде танылады.

Ауызекі сөйлеу тілінің ерекшелігі адамның коммуникативтік әрекетіндегі вербалды және бейвербалды амалдардың өзара байланысының нәтижесінде анықталады. Ақпаратты жеткізудің осы арналарының үйлесімді жұмысы ауызша лебіздің және мәтіннің астарлы семантикалық фонын құрайды. Вербалды және бейвербалды амалдардың комбинаторлығын зерттеу интонацияның біріншіден, тілдік құбылыс ретіндегі функционалдық мүмкіндіктерінің кеңдігін көрсетсе, екінші жағынан интонацияны бейвербалды амалдың просодикалық құрылымының бөлшегі ретінде танытты.

Адамның жас ерекшелігіне қарамастан оның интонациялық мүмкіндіктерін дамытуға болады. Бұл үрдісті, әсіресе бала кезде жүзеге асыру – аса маңызды кезеңдердің бірі. Тіпті мектеп жасына дейінгі балалардың тілін дамытуда да интонация бейвербалды амал ретінде маңызды қызмет атқарады.

Мектеп жасына дейінгі балалардың анық сөйлеуін интонация арқылы дамыту баланың ойлау қабілетінің даму ерекшелігімен, психологиялық күйімен тығыз байланысты.

Мектеп жасына дейінгі кезең – баланың интонациялық мүмкіндіктерін дамыту мен жүзеге асуының маңызды кезеңі. Бала тілінің интонациялық анықтығы бала 5 жасқа толғанда толық көрініс табады. Ал 6-7 жасқа толғанда ол дауыс ырғағын жоғары не төмен алу арқылы интонацияны басқара алады [1].

Бала тілінің интонациялық қырын дамытуда баланың дауыс ырғағын жоғары не төмен алу арқылы өзгерту мен сөйлеудің мазмұнына байланысты логикалық екпінді, кідірісті, сөйлеудің шапшаңдығы мен ырғағын басқару және өзінің ойы мен көңіл-күйін, сезімін білдіре алу қабілетін өздігінен жетілдіруі көзделеді.

Бала тілін интонация арқылы дамыту кезінде балада интонацияны қабылдай алу дағдысын қалыптастыру аса маңызды. Бір қарағанда бұл үрдіс қарым-қатынас кезінде өздігінен көрініс табатын табиғи құбылысқа жатады. Мәселен, тілі анық шықпаған мектеп жасына дейінгі баланың өзгелердің сөзін түсініп, ұғынуына интонация тікелей себеп болады. Алайда, интонация сөйлеудің маңызды элементі ретінде күрделі жүйені құрайды.

Интонацияны меңгеру – тілдің дыбыстық қырын меңгеру аспектілерінің бірі. Сөйлеу үдерісінің интонациялық жағын дамыту мәселесін

қарастыру барысында балалардағы интонацияның жетілу деңгейін талдау қажет. Бұл тұрғыда ең көп талқыға түсетін сұрақтардың бірі – «баладағы просодикалық мүмкіндіктердің қалыптасу уақыты» туралы. Онтогенездік зерттеу нәтижелері балалардағы интонациялық құралдардың оларда сөйлеу тілі қалыптасқанға дейінгі мерзімде қабылданатынын және меңгерілетінін көрсетіп отыр.

Баламен қарым-қатынас жасауда интонация маңызды қызмет атқарады. Бала тілінің интонациялық қырын дамытуда ата-ананың да атқаратын рөлі зор. Бала тілінің дұрыс дамуы оның эмоциялық тұрғыдан да дұрыс қалыптасуына ықпал етеді.

Бала тілінің дамуы интонациядан бастау алады. Баланың сөздік қоры қалыптасқанға дейінгі кезеңде ол сөздің мағынасын түсінбегенімен, оның интонациялық жағын қабылдай алады. Ондағы «мағынаның өзегін» интонация, темп, дауыс тембрі, мелодика атқарады. Бұған Т.Бевердің мына пікірі де дәлел бола алса керек: «It is widely accepted that the child effectively masters the intonation pattern of his language before he has learnt any words at all» [2, 469].

Ғалымдардың дәлелдеуінше бала сөз мағынасын толық түсінгенге дейін ересектердің айтқанын сөздің айтылу әуені арқылы түсінеді. Ал эксперимент нәтижесінде бала анасының дауысын оның қай тілде сөйлегеніне қарамастан түсінетіні анықталған. Мұндағы басты шарт сөздің бірқалыпты әуенін сақтау болған.

Мектеп жасына дейінгі балалардың есту қабілеті толық жетілгенде ғана олар ана тілінің интонациялық жүйесін меңгере алады. Интонацияны бейвербалды амал ретінде пайдалану арқылы баланың эмоциялық күйін бақылауға және тілін жетілдіруге болады. Ал интонациялық компоненттер арқылы адамның көңіл-күйі мен сезімін жеткізуі өмір бойы жалғасатын құбылыс.

Әрбір адам баламен қарым-қатынас жасау кезінде әуелі сөздің интонациялық жағына мән беру қажет. Себебі бала алдымен үлкендердің сөйлеуі барысында интонацияға мән береді. Мәселен, «Жарайсың!» сөзін екі түрлі интонациямен айтуға болады. Бірі баланы жетістігі үшін мақтау кезінде айтылатын «жарайсың» болса, екіншісі оның қателігін немесе бұзықтығын түсіндіру мақсатымен айтылатын «жарайсың» сөзі.

Демек күнделікті өмірде баламен қарым-қатынас жасау барысында біріншіден, лебіздің интонациялық жағын ескеру керек.

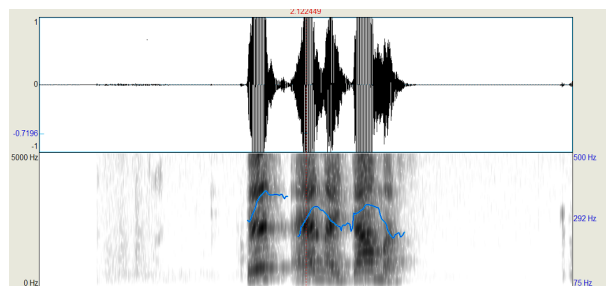
Эксперимент

№1 зерттеу. Зерттеудің мақсаты: импрессиивті сөйлеу барысындағы интонациялық құрылымның әртүрлілігін балалардың (5-6 жас) қабылдау, ажырату ерекшелігін анықтау.

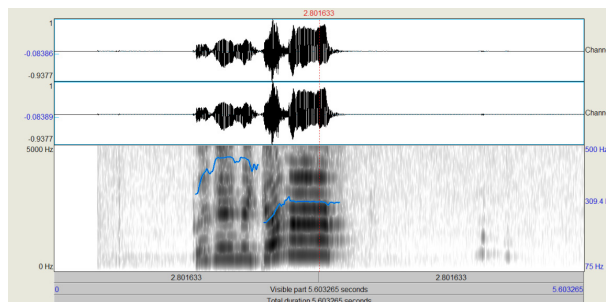
Зерттеудің материалдары: хабарлы, сұраулы, лепті сөйлемдердің интонациялық ерекшеліктері мен графикалық бейнеленуі.

Зерттеудің жүзеге асуы: Балаларға әртүрлі интонациямен айтылатын, бірақ бірыңғай дыбысталатын (хабарлы, сұраулы, лепті) бірнеше сөйлем беріледі. Тапсырманы орындаудың алдында олармен алдын-ала сөйлемдердің айтылу ерекшелігіне байланысты кеңес жүргізіледі.

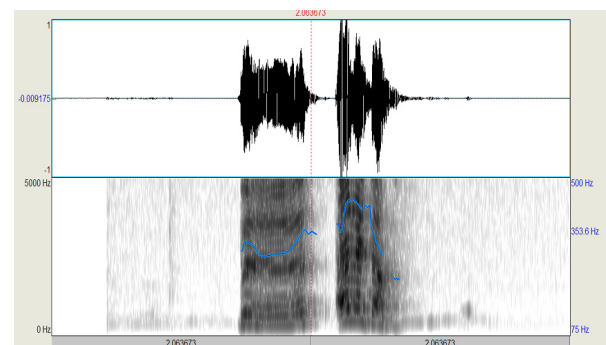
1. Хабарлы сөйлемдердің интонациясы. *Біз бүгін ән айтамыз.*

2. Сұраулы сөйлемнің интонациясы. *Біз бүгін ән айтамыз? (ба)*

3. Лепті сөйлем интонациясы. *Біз бүгін ән айтамыз!*

Зерттеу нәтижесі. Экспериментке қатысқан 2 ұл бала да, 2 қыз бала да хабарлы, лепті сөйлемдердің интонациясын дұрыс ажырата алды. Ал сұраулы сөйлемдердің интонациялық ерекшелігін қабылдау бұл балаларда өзгеше екендігі анықталды.

Қазақ тілінде сұраулы сөйлемдер сұраулық шылаулар арқылы жасалады. Мәселен, балаға қатысты алатын болсақ, «Тамақтанып болдың ба?», «Далаға шығамыз ба?» және т.б. Ал біздің зерттеуіміздегі сұрау мәніндегі сөйлемдерге балалар басын изеп немесе сұраулық шылауларды түсіріп айтып отыр. Бұл құбылыс әсіресе, ата-анасының сұрау мәнінде айтқан сөйлемін баланың сұраулық шылаусыз өзіне қайтара сұрақ қоюы арқылы жауап беруінен көрінеді. Мұны түсіндіріп көрелік. Қарапайым сұраулы сөйлемдерге, яғни балада ешқандай эмоция туғызбайтын сұраулы сөйлемдерге бала көбінде басын изеп жауап береді. Ал балада қандай да бір эмоция (таңғалу, қуану) туғызған сұраулы сөйлемді бала сұраулық шылауды түсіріп, қайталайды. Содан кейін ғана «иә», «жоқ» деп жауап беруі мүмкін.

№2 зерттеу. Зерттеудің мақсаты. Мектеп жасына дейінгі балалардың ауызекі сөйлеу барысындағы интонациясына мән беріп қарайтын болсақ, сөйлеу барысындағы дәл сол интонацияның қалыптасуына оның отбасында кімнің (анасының, әкесінің, әжесінің және т.б.) ықпал еткенін анықтауға болады. Біздің зерттеудің мақсаты да осы.

Зерттеудің материалдары: баланың ата-анасына арналған арнайы сұрақтар

Зерттеудің әдісі: бақылау

Зерттеудің жүзеге асуы: Мектеп жасына дейінгі балабақшаға баратын 5 жасар ұл баланың ойын үстіндегі сөйлеу мәнері мен интонациялық ерекшелігі бақыланады.

Баланың есімі: Бауыржан.

Жынысы: ұл.

Жасы: 5 жаста

Бақылау кезінде ойын барысында баланың өз қатарластарына көбіне бұйрықты тонмен сөйлейтіні және эмоцияға (ашуға) тез берілетіні байқалды. Мұның себебін анықтау үшін ата-анасымен сұхбат жүргізілді. Баланың ата-анасымен әңгімелесу барысында мына нәрселерді анықтадық: баланың әкесі үйде отбасы мүшелеріне бұйыра, дауыс қарқынын жоғары ала отырып сөйлейді.

Зерттеу нәтижесі. Біз әдетте бір-бірімізбен қарым-қатынас жасау барысында сөйлеудің интонациялық жағын ескереміз де, балалармен

қарым-қатынаста мұны көбінде ескермей жатамыз. Сол себепті әрбір ата-ана әуелі өзінің сөйлеу мәнеріне мән бергені жөн. Өйткені ата-ананың сөйлеудегі интонациялық ерекшеліктері бала тілінің интонациялық қырын дұрыс жетілдіруде және болашақта оның өзгелермен қарым-қатынасының дұрыс болуына, өз эмоциясын басқара алуына зор ықпал етеді.

Нәтиже мен талқы. Бірінші зерттеудегі басты талдау – спектрограмма, бұдан сөйлеудің резонансы мен басқа да акустикалық компоненттерді көруге болады.

Сонымен, интонация сөйлеудің маңызды элементтерін ажырата отырып, оның ақпараттық құрылымынан көрініс береді [3].

Эксперимент нәтижелерін талдай келе, мынадай қорытынды жасауға болады:

1) мектеп жасына дейінгі балалар сөйлемнің коммуникативтік түрлерін интонация арқылы ажырата алады (тек сұраулы сөйлемдердің интонациялық ерекшелігін қабылдауда өзгешелік бар);

2) бала үшін интонация эмоцияны жеткізудің басты құралы;

3) бала тілінің интонациялық қырын әуелі оның ата-анасы, отбасы мүшелері қалыптастырады.

Бала тілінің интонациялық анықтығын жетілдіру оның сөйлеу дағдысының атап айтсақ, сөйлеу коммуникациясы базалық компоненттерінің (дауыс ырғағы, тыныс, интонация) бұзылуының алдын алады. Сондықтан бала тілінің интонациялық қырын дамытуды мектеп жасына дейінгі кезеңнен бастаған жөн.

Бала тілінің интонациялық қырын дамытудағы жұмыстар сөйлеудің бірқалыптылығынан арылтып, оған эмоционалдық реңк үстеп, балаларда қарым-қатынастық дағдылардың дұрыс қалыптасуына ықпал етеді [4, 31]. Мұндай жұмыстардың қатарына дамытушы ойындар, өлең, тақпақ, жаңылтпаштар жаттату, спектакль қойылымын ұйымдастырып, рөлдерді сомдау және т.б. жатады.

Интонация элементтері өзара бірлікте танылғанымен, ғылыми мақсатта оларды бір-бірінен ажыратып алуға болады. Интонация табиғатынан суперсегментті амалға жатады. Сондай-ақ ол сөйлеу үрдісімен тығыз байланысты әрі оның құрылымдық ерекшелігін ажыратады. Л. Блумфилд: «Лебіздің мазмұны анық болмағанда немесе оны қабылдау барысында лебіз мазмұны түсініксіз болған жағдайда интонацияны «таза күйінде» бақылауға болады. Мәселен, бөтен тілдегі сөйлеу үрдісін

бақылап тұрған тыңдаушы олардың не жайлы айтып тұрғанын тек интонациясы әрі эмоциясы арқылы ажырата алуы мүмкін. Сонымен қатар, қабырға артындағы сөйлеушілердің сөзі түсініксіз жағдайда біз олардың тек интонациясын ғана байқай аламыз», – дейді [5]. Демек тілі анық шықпағаннемесе сөйлеу деңгейі толық жетілмеген баланың сөйлеу барысындағы айтқысы келген ойын сөйлеу жағдаятына қарай интонация арқылы ажыратуға болады.

Лебіздің мазмұнын толық бере алатын интонацияны үйренуге бола ма деген сұраққа психолог ғалымдар әрқалай деп жауап береді. Лебіздің мазмұнын толық ашатын интонацияны меңгеруге үйрену күнделікті өмірдегі күлу, жылау, қуану, қайғыру және т.б. сынды жағдайларды үйренумен тең. Яғни, интонация – табиғи құбылыс. Ол күнделікті сөйлеу барысында өздігінен пайда болатын табиғи амалға жатады. ... Бірақ сөйлеушінің тарапынан әзірленбеген мәтіндердің интонациясын анықтау тәсілдерін жокқа шығаруға болмайды. Демек, интонация адамның сөйлеу прагматикасын анықтап қана қоймай, оның сөйлеуінде бейвербалды амал ретінде көрініс табатын тәсілге жатады.

Баланың мектеп жасына дейінгі кезеңі оның сөздік қорының кең көлемде дамуына себеп болатын маңызды кезеңдердің бірі. Бұл уақытта бала жеке сөздерден бастап сөйлемге дейінгі тілдік бірліктерді меңгере бастайды. Дәл осы уақытта баланың ауызекі сөйлеу тілінің дамуына интонация бейвербалды амал ретінде ықпал етеді. Сонымен қатар, мұндағы негізгі фактор – баланың әлеуметтік ортасы екенін де жокқа шығаруға болмайды. Баланың өзгелермен әлеуметтік қарым-қатынасының нәтижесі оның

тілінде де көрініс тауып отырады. Интонация күрделі құрылымы бар, түрлі қызметтерді атқаратын, сөйлеу барысының суперсегментті деңгейін құрайтын маңызды амал болғандықтан, сөйлеу дағдысын қалыптастыратын да негізгі құралға жатады. Бұл зерттеуде 5 және 6 жастағы балалардың сөйлеу дағдысын қалыптастырудағы интонацияның маңызын айқындау көзделді.

Сонымен қатар, зерттеудің негізгі мақсаты – бала тілін жетілдіруде оның интонациялық мүмкіндіктерін дамытудың ерекшеліктері мен интонациялық дағдының қалыптасу деңгейін анықтау.

Интонацияның қабылдануына байланысты зерттеулер адамның сөйлеу кезінде интонацияны түрлендіре алатыны туралы баладағы түсініктің бар-жоғын анықтау үшін жүргізіледі.

Қорытынды

Сонымен интонация баламен қарым-қатынас жасауда маңызды қызмет атқарады. Лебіздің интонациялық жағын дұрыс меңгеру баланың мектеп жасына деңгейінгі даму кезеңінде орын алуы қажет. Бала тілінің интонациялық жағын дамыту біздің халқымыздың дүниетанымында бұрыннан бар құбылыс. Айталық, бала бесікте жатқанда-ақ оған бесік жырын айту, жүре келе мақал-мәтел, жаңылтпаш, өлең жаттату, тіпті ертеректе үлкен кісілердің 7-8 жасар балаларға көлемді жырларды, толғауларды үйретуі және т.б. бала тілін жаттықтырумен қатар, оның сөйлеу барысындағы интонациялық ерекшеліктерін қалыптастырады. Ал балаға тілдік тұрғыдан дұрыс берілген тәрбие оның алдағы өмірінде де маңызды рөл атқарса керек.

Әдебиеттер

- 1 Гордеева Н. М. Интонационная выразительность речи как средство коммуникации детей с речевой патологией. Из опыта работы. – Томск: ТОИПКРО, 2011. – 24 с.
- 2 Bever T.G., Fodor J.A. & Weksel, W. (1965). On the acquisition of syntax: a critique of 'contextual generalisation'. *PsychRev* 72. 467-82.
- 3 Cruttenden A. An experiment involving comprehension of intonation in children from 7 to 10. // *Journal of Child Language* 1. – 2008. – Pp. 221-231.
- 4 Кочетова М.Г. Новый подход в лингвистике: биологические основы формирования языковых навыков // Сборник научных и научно-методических трудов. Англ.яз.нагум. ф-тах. Вып. 2. М: МАКС-Пресс. 2008. – С. 30-34.
- 5 Блумфильд Л. Язык. – М., 1968. – 323 с.

References

- 1 Gordeeva N. M. Intonacionnaya vyrazitel'nost' rechi kak sredstvo kommunikacii detei s rechevoi patologiei. Izopytaraboty. Tomsk: TOIPKRO, 2011. 24 C.
- 2 Bever T.G., Fodor J.A. & Weksel W. (1965). On the acquisition of syntax: a critique of 'contextual generalisation'. PsychRev72. 467-82.
- 3 Cruttenden A. An experiment involving comprehension of intonation in children from 7 to 10. Journal of Child Language 1. 2008. Pp. 221-231.
- 4 Kochetova M.G. Novyi podhod v lingvistike: biologicheskie osnovy formirovaniya yazykovykh navykov // Sbornik nauchnyh i nauchno-metodicheskikh trudov. Angl. yaz. nagum. F-tah. Vyp.2. M.: MAKS-Press. 2008. C. 30-34.
- 5 Blumfil'd L. Yazyk. M., 1968. 323 c.